

Expert en gestió urbana*

Manu Fernández

Les ciutats, nucli dur de la sostenibilitat en el futur

L'objectiu de l'article és presentar les relacions entre el món urbà i el desenvolupament sostenible, tot identificant els reptes que afronten les ciutats en els propers anys per seguir mantenint un projecte col·lectiu inclusiu, dinàmic i sostenible. En un món que assisteix a un procés galopant d'urbanització protagonitzat pels països emergents, les ciutats representen el principal cavall de batalla per poder garantir un desenvolupament social equilibrat que es pugui mantenir en el temps.

La necessitat del debat de la sostenibilitat local

L'estudi crític de la ciutat com a problema no és nou en relació amb l'emergència de les teories del desenvolupament humà sostenible a partir de les quals s'ha definit el discurs de la insostenibilitat del model de vida urbana. De fet, es tracta d'una preocupació existent des que les ciutats existeixen, i ja a la Roma imperial es van haver d'atendre els problemes d'higiene vinculats a la vida en comú en una gran urbs. El concepte *sostenibilitat* ha sofisticat una anàlisi que sempre ha existit, dotant-la, per descomptat, de més rigor i coneixement científic, de nous criteris i, sobretot, d'una visió més integral sobre el desenvolupament humà. La ciutat soste-

* És autor del bloc *Ciudades a escala humana* (<http://www.ateneonaider.com/blog/ciudades-a-escalahumana>).

nible és una nova utopia, però convé recordar que històricament –i només ens referirem a la història més propera– s’han plantejat diferents models que tractaven d’oferir una utopia urbana: la teoria general de la urbanització d’Ildefons Cerdà, la ciutat lineal d’Arturo Soria, la ciutat jardí d’Ebenezer Howard, la ciutat orgànica de Patrick Geddes i Lewis Mumford, la ciutat social de Jane Jacobs, etc. Amb totes aquestes teories, i moltes d’altres no esmentades, s’ha mirat de donar resposta a les dificultats de trobar un equilibri entre la vida urbana i la seva tendència a generar problemes socials i ambientals. Aquesta qüestió és subjacent, també, a la discussió sobre la ciutat sostenible.

Abordar la sostenibilitat del model urbà dominant avui dia suposa fer front també a la conjuntura econòmica i social que travessem a finals del 2010. El paradigma de creixement que ha viscut el nostre país en els últims anys ha recolzat, en bona mesura, sobre les bases territorials d’ocupació del sòl i sobre el sistema de finançament municipal, dos elements presents en qualsevol reflexió sobre l’origen de la crisi econòmica actual. El model de creixement s’ha esgotat perquè, mentre es podia sostenir a partir de les bondats econòmiques que ha generat el sector de la construcció, la pregunta sobre la sostenibilitat del model urbà semblava una excentricitat dels aixafaguitarres que volien posar en dubte l’èxit d’un creixement que semblava no esgotar-se. Però la bonança es va acabar, i ara que l’excusa del creixement ja no és vàlida, es veu amb més claredat el passiu ambiental, social i econòmic que ha deixat el procés urbanitzador en la major part del nostre territori i en la nostra economia. Així que, bé per un convenciment profund sobre la necessitat d’abordar el debat de la sostenibilitat urbana, o bé simplement perquè tenim l’obligació de repensar les ciutats i la gestió urbana en temps d’incertesa econòmica, hi ha una pregunta que esdevé absolutament necessària: quin model de ciutat volem?

La sostenibilitat ha estat un dels conceptes que han emergit amb més força en les últimes dècades i, tanmateix, la seva definició teòrica i la seva aplicació pràctica encara segueixen sent controvertides. La definició teòrica s’enfronta amb la complexitat d’incloure en una sola enunciació un concepte que té el potencial de convertir-se en un nou paradigma per en-

El concepte sostenibilitat ha sofisticat una anàlisi que sempre ha existit.

Hi ha una pregunta que esdevé absolutament necessària: quin model de ciutat volem?

tendre el desenvolupament social de la vida a la Terra, tenint en compte variables econòmiques, ambientals, socials, culturals i ètiques. Se sol acceptar la data del 1987 com el naixement oficial del terme *desenvolupament sostenible*, amb motiu de la publicació de l'informe de la Comissió Brundtland, tot i que des d'aleshores la literatura ha generat una quantitat ingent d'anàlisis per tractar d'identificar les relacions entre aquestes variables, la predominança o no d'unes sobre unes altres i la forma de mesurar-les. Per la seva banda, l'aplicació pràctica a escala local s'ha enfrontat a indubtables problemes de lideratge, d'incapacitat per trencar les dinàmiques tradicionals, d'incoherència entre els discursos i les accions reals d'agents públics i privats i, en última instància, d'utilització interessada i merament discursiva del terme. Durant aquests anys, el fet cert és que hem assistit a una aplicació contradictòria del paradigma de la sostenibilitat, perquè, malgrat que s'han fet moltes polítiques i discursos urbans en nom seu, la realitat ha demostrat que les ciutats s'han convertit en l'origen principal de les pressions ambientals.

El paper de les ciutats en el compromís pel desenvolupament sostenible va tardar a definir-se. Inicialment, el debat va posar l'èmfasi en els problemes globals (pèrdua de biodiversitat, desertificació i desforestació, reducció de la capa d'ozó, contaminació atmosfèrica, escalfament global, etc.), i se cercaven respostes des de les institucions globals. A la Cimera de Rio del 1992 es va identificar de forma nítida, per primera vegada, la necessitat d'actuar a escala de governs locals. Va ser l'origen del moviment de les agendes 21 locals, un instrument nascut com una gran promesa i que amb el temps ha envellit malament. En certa manera, la suma d'accions locals –a pesar de l'impressionant nombre de ciutats i pobles que han posat en marxa aquests mecanismes, amb més o menys compromís– no ha comportat una transformació radical del model de desenvolupament. Al contrari, les forces motrius que empenyen el funcionament econòmic s'han revelat molt més pesades i difícils de moure.

Aquests dubtes obliguen a reflexionar sobre la capacitat real de l'àmbit local per intervenir en els aspectes clau de la sostenibilitat, o, més ben dit, en el nucli dur de la insostenibilitat. Naturalment, estem en un con-

text de repolitització de l'àmbit local, i les entitats locals són, sens dubte, un agent important per generar un canvi de tendència i per arribar al ciutadà i als hàbits de consum. I, en certa mesura, moltes estan fent els deures, almenys en els elements en què poden intervenir (gestió de residus sòlids urbans, sensibilització ciutadana, protecció d'espais verds, etc.), però sembla complicat que la suma de decisions individuals dels municipis més compromesos pugui provocar un canvi en els grans factors de la insostenibilitat: el transport de persones i mercaderies, la generació de residus, el consum de recursos naturals (aigua, principalment), l'ocupació de sòl, l'emissió de gasos d'efecte hivernacle, etc.

Un repte global per a un món urbà

Pensar en les ciutats sostenibles és, en realitat, un desafiament global. A Europa, un dels continents més urbanitzats, prop del 75% de la població viu en zones urbanes, i es preveu que cap al 2020 la xifra augmenti fins al 80%.

Les ciutats s'han convertit en l'origen principal de les pressions ambientals.

Com a conseqüència, la demanda de sòl a les ciutats i els seus voltants és cada vegada més alta, així com el consum de materials i recursos i la generació de residus i emissions, atès que l'estil de vida urbà és altament consumidor de recursos i difícilment sostenible. L'expansió urbana descontrolada està remodelant els paisatges i està afectant la qualitat de vida de les persones i l'entorn com no s'havia vist mai abans. Mentre que a principis del segle xx només el 10% de la població mundial vivia en assentaments urbans, l'any 2007 aquesta xifra va superar el 50%, i s'espera que el 2050 el 75% de la població mundial visqui en ciutats. Aquest canvi demogràfic té, a més, perfils molt diferents arreu del planeta. Les ciutats amb un creixement poblacional més gran previst per als propers anys es troben pràcticament fora del món desenvolupat: Lagos, Kinshasa, Jakarta, Karachi, Delhi, Dacca, Nairobi, Manila, São Paulo, Guangzhou, Shanghai, Bangalore i una llarga llista de ciutats asiàtiques i africanes ja estan veient créixer la seva població en una tendència que es mantindrà en el temps. Avui dia ja hi ha més ciutats de més d'un milió d'habitants a la Xina (97) o a l'Índia (40) que als Estats Units (39), i més a l'Amèrica Llatina i al Carib (57) o a l'Àfrica (41) que a Europa (40). El segle XXI ha esdevingut una era urbana que requereix repensar la manera com es desenvoluparan les ciu-

La sostenibilitat s'ha convertit, doncs, en un desafiament bàsicament urbà.

tats en els propers anys. Quan amb prou feines fa un parell de dècades que el món occidental intenta incorporar el discurs de la sostenibilitat i tot just comença a posar-lo en pràctica per sostenir el model de vida que hem conegut fins ara, a diferents indrets del món té lloc un procés urbanitzador d'una escala i una rapidesa desconegudes. El cas més paradigmàtic és el de la Xina, on es preveu que el 2030 més de mil milions de persones viuran en ciutats. Això suposa que en els propers anys es crearà un nou Beijing l'any, i la major part d'aquest creixement urbà succeirà en el que avui són petites ciutats, i no en les grans megaciutats ja existents al país.

La ciutat és, en qualsevol cas, un invent fabulós, un artefacte extraordinari de vida col·lectiva que possibilita l'avenç social. Les ciutats actuen com a motors del progrés tot impulsant la innovació i l'avenç en matèria cultural, intel·lectual, educativa i tecnològica. Actuen com a economies d'aglomeració, de la mateixa manera que històricament van servir també d'espais de llibertat i protecció, oferint promeses de prosperitat i progrés als habitants nous i als ja instal·lats. Tanmateix, els costos d'aquesta urbanització del món són evidents. Aquest procés multiplica molt sovint les condicions de desigualtat social i crea problemes a causa de la poca qualitat dels assentaments urbans. Es tracta de la gran contradicció de la vida a la ciutat, tal com afirmava l'informe *State of World Population 2007* de les Nacions Unides: «Cap país en l'era industrial no ha aconseguit creixements econòmics significatius sense urbanització. Les ciutats concentren pobresa, però també representen la principal esperança per sortir-ne».

Les ciutats són sistemes complexos de convivència i el seu funcionament depèn, en termes metabòlics, de l'entrada de recursos en forma de matèries primeres (energia, aigua, etc.) i de materials que després s'expulsen en forma de residus i emissions. La concentració d'activitats i persones, tan pròpia de la vida urbana, crea grans necessitats de transport perquè les persones i les mercaderies es moguin, i exigeix una quantitat enorme d'energia per a il·luminació, calefacció, aire condicionat, refrigeració, etc. D'una manera molt sintètica, aquest és el marc general per entendre els problemes de sostenibilitat de les ciutats, uns problemes que

tenen conseqüències pel que fa a l'esgotament de recursos –el sostre del petroli n'és el risc principal actualment–, el consum creixent de recursos com l'aigua, la demanda de més necessitats energètiques, l'accés desigualitari als recursos a nivell global i també local, etc.

La sostenibilitat s'ha convertit, doncs, en un desafiament bàsicament urbà, i la manera com es pensin i es dissenyin les ciutats del futur –i, no ho oblidem, sobretot als països emergents– serà definitiva per poder garantir un desenvolupament humà sostenible en el futur. Les principals pressions ambientals sobre el medi ambient s'originen en el mode de vida urbà, empeses per forces motrius (hàbits socials, demografia, model d'ocupació del sòl, etc.) sobre les quals la capacitat d'actuació des dels governs locals no és senzilla. La necessitat de repensar el funcionament de les ciutats ha esdevingut encara més imperiosa per tal de poder garantir la qualitat de vida a nivell global. Repensar les ciutats en termes de sostenibilitat és el model de referència més assentat en què podem basar-nos, i la seva aplicació pràctica requereix una acció decidida i coherent, a partir de l'ús d'estratègies diversificades. Nova York, Tòquio o altres *ciutats globals* actuen com a nodes de l'economia global i tenen una població relativament estable i una tendència d'ocupació del sòl que s'orienta cap a l'esgotament i cap a les formes suburbanes d'ocupació a les perifèries dels centres urbans. Succeeix el mateix, a grans trets, a les ciutats del nostre entorn, les grans capitals europees, que participen igualment de l'economia global i que tenen dinàmiques d'ocupació del sòl, de necessitats de transport i de consum de recursos i materials molt inercials. És diferent el repte de les ciutats de mida mitjana, que avui dia es debaten per poder participar, en la seva escala, en les dinàmiques d'intercanvi econòmic i que lluiten per participar en la competència urbana a nivell global, i que per fer-ho necessiten aportar nous creixements poblacionals, noves necessitats de consum de sòl, etc. Finalment, hi ha totes les «noves» ciutats que sorgeixen de la nova geopolítica urbana, situades en entorns inestables políticament, molt desigualitaris a nivell social i amb poca capacitat econòmica per atendre l'arribada de nova població, que s'assenta en noves extensions urbanes en condicions difícils de qualitat habitacional.

Totes aquestes situacions, descrites d'una manera molt succinta, formen part d'un sol desafiament, que tindrà una incidència fonamental en

la qualitat de vida dels habitants de les ciutats i que determinarà les condicions de supervivència del planeta. L'expansió econòmica i dels mitjans de transport ha permès que en les darreres dècades la morfologia i el funcionament de les nostres ciutats hagi canviat substancialment, i hem transitat cap a un model d'ocupació del sòl que ha promogut el creixement territorial de les àrees metropolitanes espanyoles, de les seves grans ciutats i també del sistema de ciutats intermèdies. En totes aquestes escales s'ha produït un canvi quant a la forma tradicional de les nostres ciutats, a través de l'extensió del desenvolupament de baixa densitat, de l'extensió de les segones residències al litoral, de l'expulsió dels centres urbans de les funcions comercials –abans ben integrades als centres i avui a les perifèries urbanes– i, finalment, de la promoció de desenvolupaments monofuncionals i diferenciats per a les activitats econòmiques i l'habitatge. Com hem afirmat a l'inici de l'article, es tracta d'un fenomen que es troba al bell mig de la crisi econòmica actual i que ens obliga a reflexionar-hi en termes de model de desenvolupament econòmic sostenible.

A la recerca d'un model urbà per a les ciutats en transició

Aquestes transformacions són la clau per entendre per què hem de repensar el model urbà dominant. La qüestió és cap a on avançar, quin és el nou model urbà a seguir. Un desenvolupament urbà sostenible es basa en alguns criteris de referència. D'una banda, cal que les polítiques de competitivitat econòmica local s'integrin a llarg termini i s'orientin a una visió sistèmica de les ciutats, posant la cohesió social i el dret a la ciutat com a objectius irrenunciables, juntament amb la promoció d'un model econòmic i industrial respectuós amb el medi ambient i que no faci dependre el progrés econòmic de l'augment del consum de recursos. D'altra banda, cal repensar les ciutats quant a la seva escala i estructura, perquè ambdós factors condicionen àmpliament les pressions sobre el medi ambient i la qualitat de vida que exerceixen l'edificació, l'urbanisme o el transport i la mobilitat urbana. Aquest últim element té una significació particular. En les dues últimes dècades hem assistit a un procés d'extensió de les formes d'urbanització dispersa que suposen el principal patró d'insostenibilitat de les ciutats que hem heretat. Aquest patró ha modificat, com diem, tant l'escala com l'estructura de les nostres ciutats, i n'ha transfor-

mat el funcionament. I la ciutat entesa en termes metabòlics funciona com un organisme que demana molts recursos i genera molts residus.

D'una manera general, una ciutat més sostenible des del punt de vista ambiental ha de ser capaç de reduir el consum d'energia i de matèries primeres de les activitats típicament urbanes (transport, edificació), integrar el respecte a l'entorn natural i la presència de biodiversitat dins la mateixa ciutat, minimitzar la demanda de transport, reconduir les polítiques expansives de consum de sòl, garantir una salut urbana que elimini al màxim els efectes perjudicials per a la salut del funcionament urbà i, finalment, organitzar adequadament els fluxos de materials amb el seu entorn. Una ciutat amb un disseny i un funcionament que estigui pensat per a les persones que hi habiten.

Seguint aquestes pautes generals, en els últims temps les ecociutats han aparegut com una promesa per assolir la sostenibilitat urbana. Es plantegen com a projectes integrals de construcció d'espais utòpics de desenvolupament de nous entorns habitables que compleixen al màxim els requeriments de reducció d'emissions de CO₂ (zero emissions), de residus (*zero waste*), etc. Enclouen una visió optimista –des de les seves bases es pot construir una estructura urbana capaç de ser sostenible per si mateixa i de mantenir un equilibri sistèmic en el seu funcionament ecològic–, però també una de pessimista –és impossible aconseguir-ho a la ciutat ja construïda i no val la pena dedicar esforços a resoldre la insostenibilitat del model urbà actual.

Les ecociutats han aparegut com una promesa per assolir la sostenibilitat urbana.

Es tracta d'un debat urgent. Primerament, perquè les grues s'han aturat i els cants de sirena del canvi de model productiu parlen de sostenibilitat, i la temptació pot ser aspirar a crear nova activitat en el sector de la construcció tot promovent desenvolupaments en forma d'ecociutats *ex novo*. En segon lloc, perquè el que és absolutament urgent és l'aposta decidida per la rehabilitació del parc d'habitatge privat, les àrees industrials i els equipaments i edificis públics. Aquestes ecociutats han pogut tenir un cert valor demostratiu, com a experiències pilot de la possibilitat d'aplicació de noves solucions tecnològiques per als sistemes de calefacció, d'aïllament i de consum d'energia en els edificis, però no són una solució generalitzable si es conceben com una nova etapa urbanitzadora.

En un país on hi ha milers d'habitatges buits i desenvolupaments urbans incomplets, en realitat no s'hi hauria de construir cap habitatge més, almenys si ens atenim a raons objectives d'utilitat social de l'habitatge –i qualsevol desenvolupament urbanístic que es justifiqui per les seves bondats sostenibles serà fals o, en el millor dels casos, un error benintencionat. En canvi, una aposta radical per la regeneració integral del teixit urbà actual representa una oportunitat fantàstica de fer realitat les promeses de la sostenibilitat: recuperar el parc d'habitatge més obsolet per millorar les condicions d'habitabilitat dels barris més oblidats de les nostres ciutats; recuperar i reutilitzar els espais públics per dotar-los de sentit en la vida comunitària; rehabilitar edificis públics i privats per millorar-ne l'eficiència energètica i que siguin actius en la producció d'energia renovable; redensificar el sòl ja construït per evitar l'ocupació de més sòl; convertir en una prioritat que les ciutats comencin a pensar a fer la transició cap a un escenari postpetroli, i, finalment, activar els usos comercials dels centres històrics i els barris de les ciutats; són algunes de les actuacions que més poden contribuir a la transició urbana.